

Marek Czajkowski

Geostrategiczne uwarunkowania polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej (szanse rozwojowe i zagrożenia)

Badanie wpływu czynnika geograficznego, a szerzej mówiąc, środowiska naturalnego człowieka na zjawiska polityczne jest bardzo szeroką dziedziną wiedzy. Istnieje w tym zakresie szereg podejść i rozbudowana terminologia. Używa się pojęć „geografia polityczna”, „geopolityka” lub też „geostrategia”. Spomiędzy nich najbardziej rozpowszechnione w obiegu medialnym i politycznym jest słowo „geopolityka”. Jednocześnie jednak jest to termin mocno nadużywany, stosuje się go w bardzo wielu kontekstach niemających większego związku z rzetelną analizą naukową określonych zależności. Dlatego też wydaje się pożyteczne, aby badając geograficzne uwarunkowania polityki zagranicznej państwa, używać określenia „uwarunkowania geostrategiczne”, co podkreśla znaczenie geografii dla formułowania strategii działania państwa. Ponadto wobec nadużywania słowa „geopolityka” określenie „geostrategia” wydaje się bardziej fortunate.

W niniejszej pracy spróbujemy się zatem przyjrzeć geostrategicznym uwarunkowaniom polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej, ale z bardzo nieznacznym odniesieniem do faktycznych strategii z nich wynikających, ponieważ byłby to już temat na odrębną (i znacznie obszerniejszą) pracę¹. Zwyczajowe ramy objętościowe determinują skrótowe, bez mała hasłowe ujęcie zasadniczych kwestii.

Z punktu widzenia geografii wydaje się, że najbardziej doniosłymi czynnikami wpływającymi na funkcjonowanie polityki zagranicznej, zarówno w sensie konieczności, jak też i możliwości, są położenie geograficzne i zasoby surowców naturalnych.

Ten pierwszy czynnik, wraz ze wszystkimi jego elementami, takimi jak obszar, długość granic czy liczba sąsiadów, w sposób oczywisty określa różnorodne płaszczyzny działania państwa, których część związaną z polityką zagraniczną spróbuje-

---

¹ Por. np. M. Czajkowski, *Perspektywy zaopatrywania krajów Unii Europejskiej w gaz ziemny z Rosji*, „Politeja” 2007, nr 1(5), s. 85–107.

my usystematyzować. W bardzo skrótowy sposób przedstawimy także zasadnicze konsekwencje, zarówno pozytywne, jak i negatywne, wynikające z istniejącego układu geograficznego.

Drugi zaś czynnik ma także oczywiste znaczenie jako wyznacznik rozwoju i instrument polityki sam w sobie. Oprócz skrótowego opisu faktycznego stanu zasobów surowcowych Rosji nakreślimy także perspektywy eksploatacji surowców energetycznych i pewien zakres konsekwencji wynikających z ich posiadania przez Rosję. Ta tematyka jest szczególnie widoczna współcześnie, ponieważ mamy do czynienia z coraz ostrzejszymi niedoborami surowców, wpływającymi w ogromny sposób na stan stosunków międzynarodowych.

Położenie geograficzne

Rosja ma 17 075 200 km² powierzchni², jest zatem największym pod względem obszaru państwem świata. Rozciąga się z zachodu na wschód na przestrzeni około 10 000 km, przez 11 stref czasowych. Posiada także najdłuższą lądową granicę – 20 096,5³ i najdłuższą linię brzegową – 37 653 km⁴, co razem daje oszałamiającą długość granic prawie 60 000 kilometrów, czyli równoważnik półtora obwodu kuli ziemskiej.

Najbardziej wyraźną konsekwencją tych czynników jest to, że Rosja graniczy aż z 14 krajami (tylko Chiny mają taką liczbę sąsiadów). W związku z tym musi uwzględniać w swoich strategiach politycznych, gospodarczych i w dziedzinie bezpieczeństwa konieczność prowadzenia polityki na bardzo wielu kierunkach. Geografia stanowi o tym, że rosyjska polityka zagraniczna, choćby tylko w wymiarze sąsiedzkim i regionalnym, musi być bardzo rozbudowana. Musi ona uwzględniać bardzo wiele różnych problemów i uwarunkowań związanych z tak licznym sąsiedztwem. To ogromnie ważny czynnik, o którym nie wolno zapominać, analizując jakikolwiek odcinek rosyjskiej polityki zagranicznej.

Ujmując rzecz syntetycznie, można podzielić konsekwencje wynikające z położenia geograficznego Rosji na korzystne, czyli takie, które mogą służyć bądź służyć rozwojowi, i niekorzystne, które utrudniają rozwój. Czynniki te wpływają także pozytywnie na politykę zagraniczną państwa w sensie generowania możliwości realizowania celów państwa lub negatywnie w sensie tworzenia zagrożeń i przeszkód w realizacji tej polityki.

---

² Następne pod względem wielkości państwo świata, Kanada, ma niecałe 10 mln km².

³ Porównywalną długością granic lądową mają Chiny (nieco dłuższa), Brazylia i Indie (nieco krótsza).

⁴ Dłuższą linię brzegową mają tylko Kanada oraz Indonezja, a porównywalną Filipiny.

Czynniki korzystne

Istnieje kilka ważnych konsekwencji położenia geograficznego Rosji, które można uznać za korzystne. Oczywiście, „korzyść” może być różnorodnie ujmowana, w naszym przypadku chodzi o czynniki sprzyjające rozwojowi gospodarczemu państwa i zapewnieniu jego bezpieczeństwa.

1. Z Rosji istnieje relatywnie łatwy lądowy dostęp do całości kontynentu eurazjatyckiego. Biorąc pod uwagę jako przykład odległości od granic Rosji różnych ważnych punktów na obrzeżach Eurazji, zauważamy, że do Lizbony odległość wynosi w przybliżeniu 3500 km, do Jerozolimy 1500 km, a do Adenu 3500 km, do Bombaju 3500 km, do Sajgonu 4500 km. Tym sposobem Rosja ze swojego własnego terytorium może panować nad całym kontynentem, a szczególnie nad jego lądowymi, wewnętrznymi szlakami komunikacyjnymi. Już na przełomie XIX i XX w. zauważano⁵, że takie położenie jest korzystne z punktu widzenia bezpieczeństwa rozumianego jako zdolność do kontrolowania swego otoczenia. Jeśli zatem Rosja jest zdolna do wygenerowania oddziaływań ekonomicznych i politycznych skutkujących panowaniem nad swym otoczeniem, to może w większym lub mniejszym stopniu kontrolować całą Eurazję. Chodzi tu oczywiście o kontrolę w postaci takich wpływów, jakie zapewniają realizację własnych interesów w różnych dziedzinach.
2. Oprócz powyższego Rosja może także zapewniać korzystne korytarze transportowe pomiędzy wschodnią a zachodnią częścią Eurazji, nie tylko panując politycznie lub gospodarczo nad szlakami w swoim sąsiedztwie. Jej centralne położenie powoduje, że także sama może stać się ważnym korytarzem transportowym między bogatymi regionami Europy a Dalekim Wschodem. W dobie coraz większego handlu między Europą a Dalekim Wschodem i Azją Południowo-Wschodnią, ale też i Indiami, Rosja może zaoferować poważne skrócenie dróg transportowych. Wymaga to oczywiście ogromnych inwestycji i nie może dotyczyć wszystkich grup towarów, jednak w długookresowej perspektywie byłoby bardzo korzystne i przyczyniłoby się do rozwoju całej Rosji, jak również obszarów przyległych do korytarzy transportowych.
3. Położenie geograficzne wraz z rozmiarami zabezpiecza także Rosję przed ewentualną inwazją w klasycznym ujęciu tego słowa (jakkolwiek w obecnych warunkach byłaby ona nieprawdopodobna, to jednak nie można całkowicie wykluczyć takiego prawdopodobieństwa). Ogromne przestrzenie, przeszkody geograficzne czynią ze strategicznego rdzenia Rosji (moskiewsko-uralsko-zachodniosyberyjskiego) naturalną twierdzę. Wielkie rozmiary Rosji zawsze miały takie właśnie znaczenie militarne i dzisiaj pozostaje to aktualne mimo zmienionych sposobów walki i nowych technologii.

---

⁵ Por. poglądy Sir Halforda Mackindera, geografa i jednego z ojców geopolityki, wyrażone w słynnym artykule *The Geographical Pivot of History* (Geograficzny sworzeń historii), przedstawionym w Królewskim Towarzystwie Geograficznym w 1904 r., znane inaczej jako *teoria Heartlandu*.

Czynniki niekorzystne

Wymieniając korzyści, wydawałoby się, że geograficzne położenie Rosji jest jednoznacznie pozytywne i wyłącznie sprzyja rozwojowi. Tak jednak nie jest, ponieważ położenie to ma także swoje złe strony, tzn. wpływa niekorzystnie na możliwości rozwojowe i bezpieczeństwo. Warto przy tym zauważyć, że te same elementy środowiska, które dają możliwości i ułatwiają rozwój, jednocześnie mają swoje ujemne strony:

1. Rosja jako kraj w zasadzie śródlądowy jest oddalona od głównych światowych morskich szlaków komunikacyjnych przebiegających przez oceany. Współcześnie wciąż jeszcze większość towarów transportuje się drogą morską, a zatem znaczna odległość i dostęp do szlaków oceanicznych stanowią pewien problem. Zatem transport towarów, szczególnie wielkogabarytowych, z Rosji i do Rosji jest utrudniony, wymaga znacznych inwestycji i polegania na krajach tranzytowych.
2. Kwestia powyższa jest jeszcze wyraźniejsza w odniesieniu do strategii bezpieczeństwa. Rosję łatwo odciąć od światowych szlaków komunikacji morskiej, nie ma też zdolności do realistycznej globalnej projekcji siły (z wyjątkiem oczywiście strategicznego ataku nuklearnego), ponieważ geografia utrudnia jej podjęcie działań zmierzających do panowania nad przestrzenią oceanów. Mimo podejmowanych od przełomu XVII i XVIII w. prób Rosja wciąż nie posiada takich zdolności.
3. Geografia i klimat decydują także o tym, że większość z przyszłościowych źródeł surowców w Rosji jest bardzo trudna i kosztowna do wydobycia, wymaga wręcz podjęcia przez Rosję współpracy z innymi krajami dysponującymi odpowiednimi finansami i technologią, o czym będzie jeszcze mowa poniżej.
4. Wreszcie, centralne położenie objawia się bliskością Rosji w stosunku do wszystkich zagrożeń, jakie pojawiają się na kontynencie eurazjatyckim. Długa granica lądowa Rosji w większości jest granicą z obszarami niestabilnymi. Poza kierunkiem zachodnim od Kaukazu przez Azję Środkową aż do Chin za granicami Rosji występują konflikty i zagrożenia. Niestabilny Kaukaz i Azja Centralna, zagrożenie fundamentalistyczne oraz ciśnienie demograficzne ze strony Chin stanowią bardzo poważne wyzwanie dla Rosji.

Surowce naturalne

Opisując zasoby surowcowe Rosji, często używa się określenia, że na ogromnym terytorium tego kraju znajduje się cała tablica Mendelejewa. Jest to w pełni adekwatne stwierdzenie, ponieważ faktycznie w rosyjskiej ziemi znaleźć można wszystkie lub większość minerałów zawierających rudy wszystkich metali, a także szereg innych surowców naturalnych. A zatem oprócz surowców energetycznych, którymi będziemy zajmować się bliżej, w Rosji występuje żelazo, miedź, aluminium, wolfram, mo-

libden, nikiel, tytan i inne metale, w tym szlachetne, siarka, fosfaty i inne surowce dla przemysłu chemicznego oraz ogromne zasoby leśne. W związku z tym Rosja nie tylko ma na własne potrzeby wszystkie surowce i bardzo niewiele ich musi importować, ale jest także bardzo ważnym eksporterem różnorodnych surowców oraz półfabrykatów.

Poniżej omówione zostaną rosyjskie zasoby głównych surowców energetycznych, przy czym specjalny nacisk położony zostanie na najważniejsze konsekwencje wynikające z przedstawionych danych liczbowych. Następnie przedstawione będą bardziej szczegółowo kwestie perspektyw wydobycia surowców oraz zostaną nawświetlone pewne ujemne konsekwencje wynikające z posiadanego bogactwa.

Zasoby surowców energetycznych

Federacja Rosyjska jest obficie przez naturę zaopatrzona w surowce energetyczne. Na wielkich przestrzeniach północnej części europejskiej Rosji, w zachodniej i wschodniej Syberii, na Kamczatce i Sachalinie wydobywa się wielkie ilości ropy naftowej i gazu ziemnego. Do zagospodarowania czekają także kolejne znane złoża, m.in. na Morzu Barentsa. Istnieje także prawdopodobieństwo, że na odkrycie czekają kolejne pokłady pod szelfem Arktyki, we wschodniej Syberii i innych jeszcze miejscach. Na razie zasoby i wydobycie ropy w Rosji nie są porównywalne z Zatoką Perską, jednak oczekiwania dotyczące przyszłych odkryć czynią ten kraj bardzo perspektywnym producentem. Może nawet bardziej perspektywnym niż niektórzy dzisiejsi czołowi producenci, wielu z nich bowiem ma swoje źródła surowców na wyczerpaniu, a także nie mogą liczyć na nowe odkrycia, ponieważ wszystko lub prawie wszystko zostało już u nich odkryte.

Tabela 1 przedstawia zasoby, wydobycie i eksport surowców energetycznych, przy czym należy zwrócić uwagę, że zasoby potwierdzone według stosowanej w cytowanych statystykach definicji to takie złoża, które są dokładnie zbadane pod względem geologicznym i nadają się do eksploatacji pod względem technicznym i ekonomicznym.

Warto zwrócić uwagę na kilka kwestii wynikających z poniższych danych. Po pierwsze, wzrost zasobów ropy i gazu w Rosji w ciągu ostatnich lat niekoniecznie wynika z nowych odkryć, lecz w dużej mierze ze wzrostu cen, który czyni potencjalnie opłacalnymi złoża, które jeszcze 10 lat temu nie nadawałyby się do uruchomienia z przyczyn ekonomicznych. Po drugie, zwraca uwagę spadek udziału Rosji w światowych zasobach gazu ziemnego wynikający ze znacznie szybszego tempa badań nad złożami tego perspektywnego paliwa w innych krajach świata. Po trzecie wreszcie, poniższe dane wskazują na malejącą dynamikę wzrostu wydobycia zarówno ropy, jak i gazu, co wynika ze znacznego poziomu wyeksploatowania obecnie używanych zasobów i relatywnie wolnego oddawania do użytku nowych. Ujemna dynamika wzrostu eksportu wynika z powyżej wskazanych uwarunkowań oraz ze wzrostu popytu krajowego. Już obecnie rosyjski monopol gazowy, Gazprom, musi

polegać na imporcie z Turkmenistanu i Kazachstanu, aby dostarczyć odbiorcom krajowym i zagranicznym zakontraktowaną ilość gazu, którego sam nie jest w stanie wydobyć. Dane liczbowe dotyczące zasobów i eksploatacji surowców energetycznych w Rosji przedstawione są w tabeli 1.

Tabela 1. Zasoby, wydobycie, eksport ropy naftowej i gazu ziemnego w Rosji w latach 2001–2006

Wyszczególnienie	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Ropa naftowa, zasoby potwierdzone (mld ton) (% światowych zasobów)	6,7 (4,6%)	8,2 (5,7%)	9,5 (6%)	9,9 (6,1%)	10,2 (6,2%)	10,9 (6,6%)
Współczynnik R/P dla ropy	19,1	21,7	22,2	21,3	21,4	22,3
Wydobycie ropy (mln ton) (% światowego)	348,1 (9,7%)	379,6 (9,1%)	421,4 (11,4%)	458,7 (11,9%)	470 (12,1%)	480,5 (12,3%)
Eksport ropy (mln ton) (% światowego)	162	188 (9,8%)	228	258	253 (11,6%)	
Gaz ziemny, zasoby potwierdzone (bln m ³) (% światowego)	45,57 (30,7%)	45,57 (30,5%)	47 (26,7%)	48 (26,7%)	47,82 (26,6%)	47,65 (26,3%)
Współczynnik R/P dla gazu	83,1	81,2	81,2	81,5	80	77,8
Wydobycie gazu (mld m ³) (% światowego)	542,4 (22%)	554,9 (22%)	578,6 (22,1%)	589,1 (21,9%)	598 (21,6%)	612,1 (21,3%)
Eksport gazu (mld m ³) (% światowego)	190	186 (24%)	186	195	203,7	202,8 (22,9%)

Źródło: Materiały statystyczne British Petroleum z lat 2002–2007, www.bp.com, oraz materiały statystyczne Międzynarodowej Agencji Energetycznej z lat 2002–2007, www.iea.org.

Perspektywy eksploatacji

Widać zatem, że choć Rosja posiada znaczny potencjał surowcowy i wydobywczy, to jednocześnie zaobserwować można szereg zjawisk niekorzystnych, także z perspektywy odbiorców. Zasoby znajdujące się w ziemi trzeba bowiem wydobyć i przetransportować, a to wymaga ogromnych inwestycji. Perspektywy eksploatacji zależą zatem także od wielu czynników środowiskowych i ekonomicznych, a także i politycznych, można je także analizować w różnych horyzontach czasowych.

W krótko- i średnioterminowym planie wydobycie gazu ziemnego i ropy naftowej powinno w Rosji nieznacznie rosnąć. Surowce pochodzący będą z już eksploatowanych i wchodzących właśnie do eksploatacji złóż. Są to pokłady znalezione w większości jeszcze w czasach radzieckich, w mniejszej części w ostatnich kilku latach. Natomiast perspektywa długoterminowa, na lat dziesięć i więcej, jest już nieco bardziej złożona i wyróżnić można kilka czynników, które zagrażą wzrostowi wydobycia, a mogą nawet spowodować jego spadek. Wymienić w tym kontekście należy następujące kwestie:

1. Jednym z ważnych zagrożeń przyszłego wydobycia jest sama geografia i związane z nią problemy klimatyczne. Złóża znajdujące się na względnie dogodnych do eksploatacji terenach są już od dawna eksploatowane i produkcja w nich spada lub niedługo zacznie spadać. Jednocześnie nowe złoża oddawane obecnie do użytku znajdują się w większości w terenie trudno dostępnym. Są to obszary niezamieszkałe, częstokroć górzyste, położone w obszarze klimatu arktycznego. Dodatkowo odległe są one zarówno od infrastruktury przesyłowej, jak też od centrów przemysłowych i komunikacyjnych. W związku z tym wydobycie w tych regionach wymaga wielkich nakładów finansowych, zarówno na stworzenie od podstaw infrastruktury wydobywczej i związanych z nią inwestycji, jak i na infrastrukturę przesyłową. Niesprzyjająca przyroda dodatkowo znacznie zwiększa koszty i wymaga zastosowania coraz nowocześniejszych, a więc i coraz droższych technologii. Ten sam problem dotyczy w jeszcze większym stopniu tych złóż, które dopiero mają wejść do eksploatacji. Niekorzystne położenie geograficzne i ostry klimat oraz to, że nowe złoża częściowo znajdują się na szelfie arktycznym, wymaga już teraz i w przyszłości ogromnych nakładów inwestycyjnych i pozyskania nowoczesnych technologii. W przypadku braków w finansowaniu lub niedostatku *know-how* eksploatacja nowych złóż może być utrudniona, a w niektórych przypadkach niemożliwa.
2. Sama geografia nie byłaby jednak w stanie powstrzymać wzrostu produkcji w nowych regionach, ponieważ światowe koncerny paliwowe są gotowe do miliardowych inwestycji, dysponują także niezbędną technologią. Jednak z przyczyn politycznych dopływ inwestycji zagranicznych do sektora paliwowego został w ostatnich latach znacznie ograniczony. Obecna koncepcja długofalowego rozwoju Rosji, prezentowana przez prezydenta Putina i jego otoczenie, zakłada bowiem utrzymanie państwowej kontroli nad sektorem energetycznym. Kontrola ta ma charakter pośredni i bezpośredni, wykluczając przejście ważnych części sektora paliwowo-energetycznego w ręce podmiotów niepodlegających kontroli politycznej, czyli przedsiębiorstw zagranicznych⁶. Dlatego też dotychczas działające firmy zagraniczne lub z dużym udziałem zagranicznym zostały zmuszone do przekazania znacznych części udziałów podmiotom rosyjskim i proces ten jest kontynuowany⁷. Z drugiej strony nie dopuszcza się do wykupienia znacznych pakietów własnościowych w firmach sektora przez firmy zagraniczne⁸. W rezultacie kapitał inwestycyj-

---

⁶ Por. I. Wiśniewska, *Niewidzialna ręka... Kremla. Kapitalizm państwowy po rosyjsku*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa, luty 2007.

⁷ Aktualnie różnorodnym naciskom podlega koncern TNK-BP, który już w 2007 r. zmuszony został do sprzedaży połowy udziałów Gazpromowi. Obecne naciski polegają m.in. na mnożeniu przeszkód biurokratycznych i uważa się, że mają służyć przejściu przez Gazprom kontroli nad kolejnymi udziałami w firmie, która jest ostatnią wielką kompanią wydobywczą, nad którą rząd rosyjski nie miałby pośredniej lub bezpośredniej kontroli. Por. np. A. Топалов, К. Гогитидзе, Г. Прохоров, *ТНК-ВР подверглась миграции*, www.gazeta.ru/business/2008/03/25/2677172.shtml (dostęp: 26.03.2008).

⁸ Dobrym przykładem różnorodnych rozgrywek politycznych wokół wydobycia surowców energetycznych są zawirowania wokół eksploatacji złóż sztokmanskich na Morzu Barentsa. Por.

ny, jakim dysponują firmy wydobywcze, pochodzi z zysku własnego, emisji pakietów akcji na giełdach zagranicznych i wewnętrznych oraz ze sprzedaży niewielkich udziałów firmom zagranicznym. Wszystko to nie zapewnia odpowiednio dużych zasobów finansowych, aby realistycznie myśleć o długofalowym wzroście produkcji. Podobnie jest z transferem technologii, którą rosyjskie firmy mogłyby kupić, lecz ich dysponenci zainteresowani są raczej długofalowymi zyskami z eksploatacji. To znacznie utrudnia pozyskanie szczególnie tych najbardziej skomplikowanych i nowoczesnych technik, np. dotyczących wydobycia spod dna morskiego na dużych głębokościach i w niesprzyjającym klimacie północy.

3. Innym skutkiem koncentracji kontroli nad przemysłem wydobywczym jest wzrastające znaczenie interesów osobistych i czynników politycznych⁹. Państwo, realizując swoje cele polityczne, także w polityce zagranicznej, niekoniecznie rozumuje w kategoriach rynkowych, co prowadzić może do błędnych decyzji gospodarczych skutkujących potencjalnym spadkiem wydobycia. Realizacja własnych celów, a także interesy poszczególnych osób związanych z najwyższymi kręgami władzy prowadzić może do marnotrawstwa, złego zarządzania i ogólnego spadku produkcji. Dobrym przykładem jest przejęcie przez podmioty państwowe prywatnych firm Jukos¹⁰ i Sibneft, które, nowoczesnie zarządzane, dynamicznie się rozwijały. Sektor państwowy nie tylko zarządza nimi gorzej, ale jeszcze na ich pozyskanie musiał wyasygnować znaczne kwoty pochodzące z zagranicznych pożyczek. Bez względu na interes polityczny czy inne powody działania te są ewidentnie ekonomicznie niekorzystne, w aspekcie zarządzania i finansowym. Obecna kondycja energetycznego giganta Gazpromu jest tego dobrym przykładem. W roku 2007 kapitalizacja firmy wzrosła zaledwie o 15%, zysk netto spadł o 25% w pierwszej połowie roku, a dług zewnętrzny wzrósł do 36 mld USD. W roku 2007 kilkakrotnie obniżano plany inwestycyjne na rzecz zakupów, a plany inwestycyjne na rok 2008 są stosunkowo słabe i w żadnym wypadku nie dają szans na zmianę sytuacji dramatycznie niedoinwestowanej firmy¹¹.
4. Długoterminowe znaczenie ma także upadek badań geologicznych. Jako przykład zacytować można następujące dane. W latach radzieckich wiercono 350–420 tys. metrów otworów badawczych rocznie, co w latach 80. doprowadziło

---

np.: I. Øverland, *Shtokman and Russia's Arctic Petroleum Frontier*, „Russian Analytical Digest”, no. 33, January 22, 2008, www.res.ethz.ch (dostęp: 28.01.2008).

⁹ Dobrym przykładem jest sam Władimir Putin. Według różnych szacunków, majątek, jaki kontroluje, sięga kilkunastu lub nawet kilkudziesięciu miliardów dolarów. Por. np. J. Bernstein, *Belkovski Predicts Medvedev will Tighten the Screw*, „Jamestown EDM”, vol. 5, no. 1, January 7, 2008, Jamestown Foundation, www.jamestown.org (dostęp: 08.01.2008).

¹⁰ Por. W. Konończuk, *Sprawa Jukosu: przyczyny i konsekwencje*, Prace Ośrodka Studiów Wschodnich, nr 25, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa, sierpień 2006, www.osw.waw.pl (dostęp: 03.11.2006).

¹¹ P.K. Baer, *Will Medvedev's Ascension Solve Gazprom's Problems?*, „Jamestown EDM”, vol. 5, no. 6, January 14, 2008, Jamestown Foundation, www.jamestown.org (dostęp: 15.01.2008).

na przykład do odkrycia złóż we wschodniej Syberii. W latach 1991–2005 nie znaleziono w tym rejonie żadnych złóż, w latach 2006–2007 wywiercono tylko 57 tys. metrów, znajdując cztery złoża gazu. W związku z tym do tej pory we wschodniej Syberii znaleziono zasoby ropy o wielkości około 520 mln ton, przy czym aby zapewnić długoterminowo funkcjonowanie ESPO (ropociąg wschodnia Syberia–Ocean Spokojny), trzeba mieć zasoby wielkości 1,5 mld ton¹². Te zaniedbania będą miały w przyszłości wielkie znaczenie, ponieważ badania geologiczne są kosztowne i długotrwałe, a skutki kilkunastoletniej przerwy w ich prowadzeniu nie dadzą się łatwo zniwelować.

Długofalowa perspektywa wydobycia surowców energetycznych w Rosji nie jest więc, jak widać, jednoznaczna. Oczywiście, przywołane czynniki nie muszą przynieść negatywnych skutków, istnieją także czynniki wpływające potencjalnie pozytywnie na wielkość produkcji, jak choćby znaczny popyt i wysokie ceny, które zwiększają pulę środków, jakie można przeznaczyć na inwestycje. Może zatem także i w długofalowej perspektywie produkcja się utrzyma na pożądanym poziomie. Zapotrzebowanie inwestycyjne jest jednak tak wielkie, iż bardziej prawdopodobne jest to, że Rosja nie będzie zdolna do zwiększania eksportu ropy naftowej, a może także już w perspektywie 10 lat stracić zdolność do wywiązywania się ze zobowiązań dotyczących eksportu gazu ziemnego¹³.

Przekleństwo ropy?

Zazwyczaj zakłada się, że wielkie zasoby surowców energetycznych to bogactwo, które musi przynieść dobrobyt i rozwój swemu posiadaczowi. Także i dotychczasowy rozwój wielu państw dysponujących znacznymi zasobami węglowodorów, takich jak np. niektóre państwa arabskie, Norwegia czy też Holandia, wskazuje na związek między dobrobytem a posiadaniem surowców. Stawianie znaku równości między bogactwem surowców i rozwojem jest prawie automatyczne. Jednak wcale tak być nie musi. Istnieją kraje, które mimo ogromnego bogactwa surowcowego nie potrafią zapewnić sobie rozwoju, a obywatelom powszechnej zamożności. Klasycznym przykładem jest tu Iran, ale także i Meksyk, Nigeria czy Indonezja, które nie zapewniły sobie rozwoju mimo wielkiej ilości posiadanych, wydobywanych i eksportowanych surowców. Oczywiście, przypadek każdego państwa jest inny, uwarunkowania są odmienne i nie można tego w sposób prawidłowy metodologicznie porównywać, jednak istnieje polityczny fakt, jakim jest przekonanie, że surowce energetyczne równają się zamożności i rozwojowi. Takie przekonanie jest także obecne w Rosji

---

¹² S. Blagov, *Russia Pushes Oil Companies to Find More Oil In Ekstern Siberia*, „Jamestown EDM”, vol. 4, no. 199, October 26, 2007, Jamestown Foundation, www.jamestown.org (dostęp: 27.10.2007).

¹³ Por. np. szczegółowa analiza niezależnego eksperta Jeana Laherrere’a w: J. Laherrere, *Future of natural gas supply*, poszerzona wersja referatu wygłoszonego na konferencji ASPO (Association for the Study of Peak Oil & Gas – Stowarzyszenie Studiów nad Zapotrzebowaniem na Ropę i Gaz), Berlin, 25–26 maja 2004, s. 8 i n., www.peakoil.net (dostęp: 20.01.2006).

i w związku z tym zasługują na krytyczną analizę czynniki wynikające z bogactwa surowcowego, a niekoniecznie służące rozwojowi.

1. Surowce energetyczne są niesłychanie cennym zasobem. Wywołują zatem wiele namiętności i emocji w ramach walki o ich kontrolę. Walka taka toczy się w każdym kraju między różnymi czynnikami politycznymi i ekonomicznymi. Także i w Rosji różnorodne wpływowe grupy polityczne walczą o redystrybucję panowania nad surowcami. Skutkiem tej walki są działania niesprzyjające rozwojowi branży, takie jak niszczenie lub przejmowanie firm wydobywczych, monopolizacja branży, wzrost wpływów państwa w sensie biurokracji państwowej. Wszystko to nie służy dobrze ani rozwojowi branży, ani efektywności jej funkcjonowania.
2. Jeszcze groźniejsze jest fałszywe przekonanie, że wszystko da się załatwić dzięki dochodom z eksportu surowców. Iluzja wszechmocy mocarstwa energetycznego każe podejmować niekoniecznie optymalne decyzje rozwojowe. Przekonanie, że każdy problem gospodarczy i infrastrukturalny państwo może załatwić dzięki dochodom z surowców, skłania do zaniechania innych koniecznych zmian ekonomicznych¹⁴. Tymczasem wystarczy porównać (tab. 2 i 3), ile przypada w Rosji na mieszkańca wyeksportowanej ropy i gazu w stosunku do tych samych wartości w krajach uważanych za wzbogacone dzięki surowcom, aby zauważyć, że skala rosyjskich potrzeb wyznaczana choćby liczbą ludności jest taka, że nie da się powtórzyć w Rosji modelu rozwoju tych krajów. Także w polityce zagranicznej – stosowanie „broni surowcowej” jako remedium na wszystkie problemy i uniwersalnego narzędzia oddziaływania prowadzi do obniżenia prestiżu kraju, a często i do przeciwproduktywnych decyzji i działań.

Tabela 2. Ilość wyeksportowanej ropy naftowej na głowę mieszkańca w niektórych krajach eksportujących w 2005 r.

Kraj	Wielkość eksportu (mln ton)	Liczba mieszkańców (mln)	Ilość ton <i>per capita</i>
Rosja	253	141	1,8
Arabia Saudyjska	364	27,6	13,2
Norwegia	115	4,6	25
Zjednoczone Emiraty Arabskie	97	4,4	22

Źródło: Dane Międzynarodowej Agencji Energetycznej, www.iea.org.

¹⁴ Tak właśnie dzieje się w Rosji. Reformy liberalne rozpoczęte pod koniec lat 90. praktycznie wstrzymano po 2002 r.

Tabela 3. Ilość wyeksportowanego gazu ziemnego na głowę mieszkańca w niektórych krajach eksportujących w 2006 r.

Kraj	Wielkość eksportu (mln m ³)	Liczba mieszkańców (mln m ³)	Ilość m ³ <i>per capita</i>
Rosja	202 844	141	1 438
Kanada	102 102	33,4	3 057
Norwegia	86 196	4,6	18 738
Katar	31 224	0,9	34 693

Źródło: Dane Międzynarodowej Agencji Energetycznej, www.iea.org.

3. I wreszcie nadmierne poleganie na wydobyciu surowców może utrwalać surowcowy model gospodarki uzależnionej od eksportu. W Rosji stosunkowo niewiele się w praktyce robi na rzecz rozwoju technologicznego innych branż przemysłowych, które mogłyby być motorem rozwoju. Podejmowane w tym zakresie działania mają charakter ręcznego sterowania przez państwo i jest mało prawdopodobne, aby były skuteczne. Wprawdzie obecny wzrost gospodarczy w Rosji nie ma wyłącznie surowcowego charakteru, także popyt wewnętrzny i inwestycje ciągną w górę PKB, lecz to surowce grają dominującą rolę w handlu zagranicznym. Ponadto znacznie stymulują zdolność państwa do realizacji różnorodnych wydatków.

Oczywiście, niełatwo jednoznacznie ocenić, jakie czynniki będą przeważały. Czy dochody z eksportu surowców zapewnią długofalowy i stały wzrost gospodarczy Rosji, czy może negatywne skutki przeważą i będą wstrzymywać rozwój. Trudno to w tej chwili ocenić, jednak warto mieć na uwadze nie tylko powszechne przekonanie o błogosławieństwach płynących z ropy i gazu, ale i ich wpływ negatywny.

Podsumowanie

Patrząc na czynnik geostrategiczny, można więc zauważyć, że wynikają z jego różnych elementów ważne szanse rozwojowe dla Rosji, a także możliwości oddziaływania. Geografia położenia naturalnego przynosi wprawdzie sporo zagrożeń, ale także i wiele szans. Ich wykorzystanie zależy oczywiście od czynnika politycznego i ekonomicznego, czyli przyjętych strategii i zdolności do ich realizacji. Także obfitość surowców daje wielkie perspektywy, choć ma także i swoje ciemne strony. Perspektywy te mogą być wykorzystane dla rozwoju kraju albo nie. Warto także zwrócić uwagę, że i czynniki zewnętrzne w postaci wzrostu handlu międzynarodowego, rozwoju ekonomicznego Dalekiego Wschodu i wysokich cen surowców odgrywają tu znaczną rolę.

Biorąc pod uwagę elementarne kwestie rozwojowe, wydaje się, że unikalne szanse, jakie stoją obecnie przed Rosją, są w dużej mierze zaprzepaszczone. Dysponując

takimi atutami, kraj powinien rozwijać się szybciej i przede wszystkim w bardziej zrównoważony sposób. Jednak kombinacja szeregu czynników politycznych i ekonomicznych nie sprzyja pełnemu wykorzystaniu istniejących szans¹⁵. W rezultacie rozwój gospodarczy Rosji następuje w istocie rzeczy wolniej w stosunku do możliwości wyznaczanych przez potencjał, na co zwraca uwagę np. Michael McFaul, wskazując, że Federacja Rosyjska rozwijała się na przestrzeni lat 1989–2006 *per saldo* wolniej niż inne kraje postkomunistyczne¹⁶.

Nie wnikając głęboko w przyczyny tego stanu rzeczy, należy stwierdzić, że geostrategiczne uwarunkowania polityki zagranicznej Rosji są generalnie korzystne, a nawet bardzo korzystne, choć nie brakuje z tej strony i zagrożeń aktualnych bądź perspektywicznych. Jednak wykorzystanie możliwości wynikających z uwarunkowań geostrategicznych jest niewystarczające, a to uwypukla zagrożenia i inne ich negatywne strony.

Czerwiec 2008

---

¹⁵ Por. np. A. Åslund, *Putin's Economic Legacy*, „Russian Analytical Digest”, no. 36, 4 March 2008, www.res.ethz.ch (dostęp: 06.03.2008).

¹⁶ M. McFaul, K. Stoner-Weiss, *The Myth of Putin's Success*, „Foreign Affairs”, January–February 2008, s. 83.